

Ἡ ὁμορφιά θὰ καταστρέψει τὴν Ἐκκλησία;

ΘΑΝΑΣΗ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ*

Αὐτὸ πὸδ θὰ ἐπιχειρήσω νὰ ψηλαφίσω¹, εἶναι τὰ τερτίπια ἐνὸς τονισμοῦ. Ὅταν ὁ τόνος τῆς λέξεως “στοικεῖο” κατεβαίνει στὴ λήγουσα, ἀναδύεται ἡ λέξη “στοικεῖο”. Ἰδία γράμματα, ἴδια ἡ σειρά τους, κι ὅμως, ὁ τόνος δίνει τὸν τόνο! Ἄν τὸ “στοικεῖο” σημαίνει κάτι οὐδέτερο (ἀπλῶς τὸ συστατικό), τὸ “στοικεῖο” παραπέμπει σὲ μιὰ παρουσία ἰδιαίτατα φορτισμένη. Τὸ στοικεῖο σφικταγκαλιάζει ἕναν χῶρο καὶ ἐπιβάλλει τὸν ρυθμὸ του στὰ στοικεῖα τοῦ χώρου. Τὸ κείμενό μου αὐτό, λοιπόν, ζητάει νὰ δοῦμε μαζὶ στοικεῖα καὶ στοικεῖα. Ἐπιχειρεῖ νὰ θέσει ἕναν προβληματισμὸ γιὰ κάποια ζητήματα, πού, κατὰ τὴν ταπεινή μου ἄποψη, στοικεῖν τὴ ναοδομία, τὴν ἐκκλησιαστικὴ τέχνη καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ.

Στοικεῖο πρῶτο: Ὁμορφιά ἐναντίον ὁμορφιάς;

Ἐδῶ καὶ δέκα περίπου αἰῶνες μιὰ ρωσικὴ ὁμολογία μᾶς γεμίζει καμάρι. Εἶναι ἕνα κείμενο πὸδ ἰσχυρίζεται ὅτι ξέρεῖ ποιὸς παράγοντας ἔδρασε καταλυτικὰ ὥστε νὰ ἐγκολληθοῦν οἱ Ρῶσοι τὴν Ὁρθόδοξη πίστη καὶ δὴ στὴν ἑλληνικὴ ἔκφρασή της. Πρόκειται γιὰ τὸ λεγόμενο “Πρώιμο Χρονικό”

* Ὁ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου εἶναι Δρ. Θεολογίας, καθηγητὴς στὸ Λύκειο Ζεφυρίου Δυτ. Ἀττικῆς, διδάσκων στὸ ΕΑΠ καὶ ἀρχισυντάκτης τοῦ περιοδικοῦ «Σύναξη».

1. Ἀνάπτυξη εἰσήγησις ἡ ὁποία ἔγινε στὸ συνέδριο “Παράδοση καὶ νεωτερικότητα στὴ σύγχρονη ναοδομία” (διοργάνωση: Εἰδικὴ Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῆς Ἀκαδημίας Ἐκκλησιαστικῶν Τεχνῶν), Ἀθήνα, Παρασκευὴ 6 Ἰουνίου 2008 (βλ. σχετικὰ ΔΙΑΒΑΤΗΝΟΥ Ζ., “Ἡ ὁμορφιά θὰ καταστρέψει τὴν Ἐκκλησία;”, ἐφημερίδα *Χριστιανικὴ* 775, 22-6-2008, σ. 5). Βασικὲς θέσεις τὶς εἶχα διατυπώσει νωρίτερα, στὸ ἄρθρο μου “Τὰ Χριστούγεννα τὰ ἄβουλα”, *Χριστιανικὴ* 695, 16-12-2004, σ. 4, καθὼς καὶ στὸ βιβλίό μου *Ἀνεσιτότητα καὶ παραπεμπτικότητα. Κριτικὲς προσεγγίσεις στὰ θεολογικὰ δρώμενα*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1998, σ. 69.

(ἡ Χρονικὸ τοῦ Νέστορος) τὸ ὁποῖο γράφηκε στὸ Κίεβο κατὰ τὰ τέλη τοῦ 11ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 12ου αἰ., καὶ ἀφηγεῖται τὴν ἐπίσκεψιν ἀπεσταλμένων τοῦ Ρώσου ἡγεμόνα Βλαδίμηρου στὴν Κωνσταντινούπολη, στὸ πλαίσιο μεγάλου ταξιδιοῦ τους σὲ διάφορα ἔθνη, ἀκριβῶς γιὰ νὰ δοῦν καὶ νὰ ἀποφασίσουν ποιὰ πίστη θὰ ἐγκολπωθοῦν. Σύμφωνα μὲ τὸ “Χρονικὸ”, ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας εὐθὺς κανόνισε ὥστε οἱ ἐπισκέπτες του νὰ παρευρεθοῦν σὲ λειτουργία στὴν Ἁγία Σοφία. Ὁ ἴδιος τοὺς συνόδευσε καὶ τοὺς ἐπέστησε τὴν προσοχὴ στὴν ὁμορφιὰ τόσο τοῦ οἰκοδομήματος ὅσο καὶ τῶν λειτουργικῶν δρωμένων. Οἱ ἀπεσταλμένοι –λέει τὸ Χρονικὸ– συγκλονίστηκαν τόσο πολὺ, ὥστε κατόπιν ἀνέφεραν στὸν ἡγεμόνα τους: «Μᾶς ὁδήγησαν σὲ κτήρια ὅπου λάτρευαν τὸ Θεὸ τους καὶ δὲν γνωρίζαμε ἂν βρισκόμαστε στὸν οὐρανὸ ἢ στὴ γῆ [...]. Στὴ γῆ δὲν ὑπάρχει τέτοια λαμπρότητα καὶ τέτοια ὁμορφιὰ, καὶ εἴμαστε σὲ ἀμχανία πῶς νὰ τὴν περιγράψουμε. Γνωρίζουμε μόνο ὅτι ἐκεῖ ὁ Θεὸς κατοικεῖ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους»².

Ὅποιος ἀντέχει νὰ ἀναδιφῆσει τὰ ποικίλα ἐκκλησιαστικὰ ἔντυπα καὶ θεολογικὰ κείμενα ποὺ παράγονται στὸν τόπο μας στὶς τελευταῖες δεκαετίες, δὲν θὰ δυσκολευτεῖ νὰ διαπιστώσει ὅτι γίνεται ἐπὶ κλίση τῆς μαρτυρίας αὐτῆς κατὰ κόρον, πρὸς ἐπίρρωση τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ λαμπρότητα καὶ ἡ ὁμορφιὰ εἶναι τὸ στόμα τῆς ἀληθείας. Πρὸς ἐπίρρωση, δηλαδή, τῆς ἀνευδοίαστης βεβαιότητος ὅτι καθαυτὴν ἡ ὠραιότητα παραπέμπει στὸν Θεὸ καὶ φανερῶνει στὸ παρὸν τὴ δόξα τῶν μελλούμενων Ἐσχάτων. Παράλληλα, πλημμυρηδὸν γίνεται καὶ ἡ ἐπὶ κλίση τῆς ἀποδιδόμενης στὸν Ντοστογιέφσκι ρήσεως “ἡ ὁμορφιὰ θὰ σώσει τὸν κόσμον”.

Ἐχω, ὡστόσο, τὴν ἐντύπωση ὅτι στὶς πλεῖστες τῶν περιπτώσεων οἱ ἐπὶ κλίσεις αὐτὲς γίνονται μὲ τὴν ἔνταση καὶ τὴν εὐτυχισμένη προεσβωπία καθὲ παπαγαλίας. Ἡ παπαγαλία γὰρ ἐξατμίζει αὐτὰ ποὺ πολλοὶ θεωροῦν

2. *The Russian Primary Chronicle; Laurentian Text* (μτφρ. - ἐπιμ. Samuel Hazzard Cross καὶ Olgerd P. Sherbowitz - Wetzor), ἔκδ. The Medieval Academy of America (no 60), Cambridge, Massachusetts 1953, σσ. 110-111. Βλ. καὶ ΜΕΓΕΝΤΟΡΦ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Βυζάντιο καὶ Ρωσία. Μελέτη τῶν Βυζαντινο-Ρωσικῶν σχέσεων κατὰ τὸ 14ο αἶώνα* (μτφρ. Νίκος Φωκᾶς), ἔκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1988, σσ. 27-28. Κατὰ τὴν παράδοση ὁ Βλαδίμηρος ἔστειλε πρεσβεῖα ἀπὸ δέκα εὐγενεῖς στοὺς μητροπολιτικοὺς τόπους διαφόρωνπίστεων. Τὸ Ἰσλάμ τοὺς ἀποθάρρυνε μὲ τὰ φτωχικὰ τεμένη καὶ τοὺς σκυθρωποὺς ἀνθρώπους. Παρόμοια αἰσθάνθηκαν μὲ τὸν Ἰουδαϊσμὸ στὴ Χαζαρία, ἐνῶ στὴ Γερμανία βροῦσαν ἄσχημες τις τελετὲς τῆς λατινικῆς Χριστιανοσύνης.

μπελά: τὴν κρίση καὶ τὴ λογοδοσία. Ἡ παπαγαλία δὲν βλέπει νὰ ἀναδύονται ἐρωτήματα, δὲν σπαζοκεφαλιάζει γιὰ διλήμματα, δὲν ἀναστοχάζεται αὐτὸ πὸν ξεστομίζει.

Τὸ λέω ρητὰ ὅτι ἐδῶ δὲν προτίθεμαι νὰ ἀμφισβητήσω τὴ θαυμασιότητα τῆς ὁμορφιάς, οὔτε τὴν ἐκφραστικὴ δύναμή της. Τὸ ἐρώτημα πὸν ἐπιθυμῶ νὰ θέσω, ἀφορᾷ κάτι ἄλλο: Τὴ μονοσήμαντὴ ἀνάγνωσή της, δηλαδὴ τὴ σιγουριά ὅτι ἀπὸ τὴ μιὰ ἴσταται ἡ ὁμορφιά, ἔχοντας ἓνα καὶ μόνο νόημα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ κίτς, ὁμοίως ἔχοντας ἓνα καὶ μόνο νόημα. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ μονοσήμαντὴ ἀνάγνωση, ἡ ἀπειλὴ εἶναι, σὲ κάθε περίπτωσι, μία καὶ μοναδική: τὸ κίτς. Ἡ ἐπίτευξη τοῦ αἰσθητικῶς ὠραίου θεωρεῖται αὐτοδικαίως ὁμίλησις τῆς γλώσσας τῆς ἀληθείας. Ἔτσι, ὅμως, ὑποθάλλεται μιὰ νοηματικὴ θολούρα καὶ ἀντιφατικότητα. Ἡ ἐν λόγῳ ἀνάγνωση οὔτε κἂν ἀγγίζει τὰ ἀπλούστα ἐρωτήματα, πῶς μπορεῖ κάποιος πάγκακος καὶ ἀρνητὴς τοῦ ἀληθοῦς νὰ ἀποδέχεται τὸ αἰσθητικῶς ὠραῖο, πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιτυγχάνεται τὸ αἰσθητικῶς ὠραῖο μέσῳ ἀπανθρωπιᾶς καὶ ἀδικίας, ἢ πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι πανέμορφος ψυχικὰ ἓνας βρώμικος καμπούρης!

Πλέον δὲν εἶναι σύννηθες φαινόμενο, τὸ ἐκκλησιαστικὸ συμβούλιο νὰ ἐπελαύνει κατὰ τοῦ πανέμορφου ναῖσκου κραδαίνοντας λαδομπογιὰ. Δὲν βρισκόμαστε στὴν ἐποχὴ πὸν ὁ Κόντογλου θρηνωδοῦσε τὸν ἐξοστρακισμό τῆς βυζαντινῆς φιλοκαλίας. Ἡ σπουδαιότητα τῆς παράδοσης ἔχει ἀναγνωριστεῖ καί, μέσα στὰ τελευταῖα τριάντα ἴσως χρόνια, ἀριστουργηματικὰ ξυλόγλυπτα τέμπλα ἔχουν ἀντικαταστήσει βροχηδὸν πολλὰ κίτς τῆς δεκαετίας τοῦ '50. Συχνά, ὡστόσο, πρόκειται γιὰ μιὰ νέα ἐπέλαση! Γιὰ τὴν ἐπέλαση αὐτῶν πὸν ἐξοστρακίζουν μὲν τὴ λαδομπογιὰ, ἀλλὰ τὰ ἀριστουργηματικὰ τέμπλα τὰ μπάζουν στὴν ἐνορία ὅπως τὴ φορμόλη στὸ πῶμα. Καὶ δὲν μιλῶ γιὰ κουτοπόνηρες ἀπομιμήσεις παραδοσιακότητας³ καὶ γιὰ ντενεκέδες στὴ θέσι τοῦ χρυσοῦ, ἀλλὰ γιὰ τὶς περιπτώσεις ὅπου πράγματι τηροῦνται τὰ κριτήρια τῆς καλαισθησίας καὶ τῆς βυζαντινῆς αἰσθητικῆς. Καὶ τὸ ἐρώτημά

3. Ἐξαιρετικὰ στὴν καυτηρίαση αὐτῶν τῶν κουτοπόνηρων ἀπομιμήσεων εἶναι κείμενα ὅπως τοῦ Ἰωσήφ Ροπλίδη, “Λόγος γιὰ τὴ ναοδομία”, *Σύναξη* 81 (2002), σσ. 27-31, “Ἀνασπλωτικὴ φιλοσοφία καὶ ἀρχαῖς συντήρησης στὴ διατήρηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιάς”, *Σύναξη* 120 (2011), σσ. 73-81, καὶ “Ἀνθρωπογενὲς περιβάλλον: ἀπὸ τὴν ἐκπτώση στὸν ἀφανισμό”, *Manifesto* 30-31 (2011), σσ. 31-36, καὶ ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, “Ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς σύγχρονη ὀρθόδοξη ναοδομία”, *Σύναξη* 118 (2011), σσ. 53-59.

μου είναι: ἀρκεῖ ἡ τήρηση τῶν κριτηρίων τῆς καλαισθησίας καθαυτῆν, δηλαδή χωρὶς τὴν ὁσμωσὴ τους μὲ ἄλλα κριτήρια, ποῦ ἀφοροῦν τὶς στάσεις ζωῆς; Γιὰ παράδειγμα: Ποιὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτοσυνειδησία στὶς περιπτώσεις ὅπου πράγματι ἔχουμε ναοδομία δίχως παρέκκλιση ἀπὸ τὶς ἐπιταγὲς τῆς ὠραιότητος –τῆς παραδοσιακῶς ἐπικυρωμένης ὠραιότητος; Τί θὰ σήμαινε ἂν ἀπὸ παντοῦ τὸ κίτς ἐξέλιπε, ἂν τὸ μπετόν περιοριζόταν, ἂν οἱ πλίνθοι καλωσορίζονταν καὶ ὁ χρυσὸς ἐξοστράκιζε τὸ ντενεκέ; Θὰ σήμαινε ἄραγε ἀναπόδραστα ἓνα καὶ μόνο πρᾶγμα, δηλαδή τὴν κατόρθωση ὀρθόδοξης αὐτοσυνειδησίας; Ἀποκλείεται μῆπως μιὰ στρεβλὴ αὐτοσυνειδησία νὰ στεγάζεται σὲ ὄντως περικαλλῆ ναὸ ἢ ἡ πολυτέλεια νὰ παραπέμπει τελικὰ σὲ κάτι οὐσιαστικὰ ἀντιεκκλησιαστικό;

Ἐρωτήματα σὰν αὐτὰ ἀντιμετωπίζονται συχνὰ μὲ τὴν καχυποψία ὅτι ἔρχονται ἔξω ἀπὸ τὰ παραδεδομένα, ὅτι στὴν καθ' ἡμᾶς παράδοση οὐδέποτε ἐτέθησαν, ὅτι ἀχρεώστητα ἀναπολοῦν μιὰ πρωτοχριστιανικὴ ἀπλότητα, ὅτι εἰσάγουν προτεσταντικὲς εὐαισθησίες, κ.λπ. κ.λπ. Ἐν, ὡστόσο, μετριάσει ἡ ὁρμὴ πρὸς σαρωτικὲς γενικεύσεις καὶ ἀφοριστικὲς ἀπορρίψεις, μπορεῖ νὰ καταφανεῖ ὅτι στὴν πραγματικότητα τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ οὐδὲν ἄσχετα πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός καὶ τὴν ἱστορικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία μας εἶναι!

Τὸ πρῶτο ἴσως ποῦ μπορεῖ νὰ ἀνακόψει τὴν ὁρμὴ πρὸς ἀπολυτοποιήσεις, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ κωνσταντινουπολίτικη ἔκσταση τῶν Ρώσων, ποῦ προμνημονεύσαμε, δὲν εἶναι ἡ μόνη! Ἀπέναντί της ἴσταται ἡ ἐκπληξη τῶν τριῶν Μάγων, ὅπως τὴν ἀφηγεῖται ὁ ὕμνος στὴ θεία λειτουργία τῶν Χριστουγέννων: “Τὴν ἀπαρχὴν τῶν ἐθνῶν ὁ οὐρανὸς σοὶ προσεκόμισε, τῷ κειμένῳ νηπίῳ ἐν φάτνῃ, δι’ ἀστέρος τοὺς μάγους καλέσας. Οὓς καὶ κατέπληπτεν οὐ σκῆπτρα καὶ θρόνοι, ἀλλ’ ἐσχάτη πτωχεία. Τί γὰρ εὐτελέστερον σπιλαίου; τί δὲ ταπεινότερον σπαργάνων; ἐν οἷς διέλαμψεν ὁ τῆς θεότητός σου πλοῦτος”⁴ (μετάφραση: “Σὲ σένα, Χριστέ, ποῦ βρισκόσουν ὡς νήπιο στὴ φάτνη, ὁ οὐρανὸς σοῦ προσκόμισε τὴν ἀπαρχὴ τῶν ἐθνῶν, προσκαλώντας μὲ τὸν ἀστέρα τοὺς μάγους, οἱ ὅποιοι κατεπλάγησαν ὄχι ἀπὸ σκῆπτρα καὶ θρόνους, ἀλλὰ ἀπὸ ἐσχάτη φτώχεια. Ὑπάρχει τίποτα εὐτελέστερο ἀπὸ σπῆλαιο; Ὑπάρχει τίποτα ταπεινότερο ἀπὸ τὶς φασκίες; Ὅμως ὁ πλοῦτος τῆς θεότητός σου ἔλαμψε τρανὰ μέσα ἀπ’ αὐτὰ”).

4. Ἔρθεος Χριστουγέννων, Ὁδὴ γ’.

Νά, λοιπόν, καὶ μιὰ λαμπρότητα (“διέλαμψεν ὁ τῆς θεοότητός σου πλουῖτος”) ἡ ὁποία δὲν ἐκφράζεται μὲ τὸ βαρύτιμο, ὅπως ἡ Ἁγία Σοφία, ἀλλὰ μὲ τὴν πτωχεία, ἡ ὁποία ἐδῶ φανερώνει τὴν θεμελιώδη ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐνανθρώπιση, γιὰ νὰ εἶναι *ἐνανθρώπιση Χριστοῦ*, πρέπει νὰ εἶναι κένωση. Καὶ μάλιστα στὸ προκείμενο δὲν πρόκειται κἄν γιὰ καλαισθητὴ πτωχεία (γιὰ τὸ πεντακάθαρο, ἀσβεστωμένο σπιτάκι μὲ τὰ ὄμορφα γεράνια), ἀλλὰ γιὰ ἐκείνη τὴν ἔσχατη ἀνεσιτιότητα, ἡ ὁποία ἀναγκάζει νὰ γίνεῖ τοκετὸς μέσα στὴν ἀσχήμια, δίπλα δηλαδὴ σὲ κοπριές. Ἡ μήπως ἡ εὐαγγελικὴ ἀφήγηση δὲν μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ τὸ ποῦμε αὐτό; Μπορεῖ στὶς μέρες μας ὁ περὶ στάβλου θεολογικὸς στοχασμὸς νὰ λοιδορεῖται ἀπὸ ὀρισμένους λόγιους τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ ὡς ρομαντισμὸς, ὅμως εἶναι καίρια παράμετρος τῆς Σάρκωσης, ἂν ὄντως ἡ Σάρκωση δὲν ἦταν ἀπλῶς τουρισμὸς στὸν κόσμο, ἀλλὰ πρόσληψη τῶν ὀδυνῶν του.

Αὐτὸ ποῦ πρέπει νὰ δοῦμε στὴ διελκυστίνδα Ρώσων καὶ Μάγων δὲν εἶναι, προφανῶς, ἡ κήρυξη πολέμου στὴν ὠραιότητα, εἶναι ὅμως σίγουρα ἡ κήρυξη πολέμου σὲ κάθε εἰδωλοποίηση. Θὰ χρειάζοταν νὰ γίνουμε ἀπελπιστικὰ πλατωνιστές, γιὰ νὰ ἀντιστοιχήσουμε ἀμφιμονοσήμαντα μιὰ κοσμικὴ πραγματικότητα (τὴν ὠραιότητα) μὲ μιὰ αἰώνια ἰδέα (τὸν πάγκαλλο θεό). Ὁ βιβλικὸς Θεὸς δὲν εἶναι μόνο τὸ ὑψιστὸ κάλλος· εἶναι καὶ ὁ πέρα ἀπὸ τὴν ὠραιότητα, ὁ “ἀκαλλής” στὴν ἀποφατικὴ γλῶσσα. “Πανέμορφος καὶ πανωραῖος εἶναι, συνάμα χωρὶς ὠραιότητα καὶ χωρὶς ὄμορφιά”⁵. Χρειάζομαστε, συνεπῶς, μεγαλύτερη συγκράτηση καὶ διάκριση ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔννοια τῆς παραπομπῆς, δηλαδὴ τί παραπέμπει ποῦ, καὶ ἂν παραπέμπει σὲ αὐτὸ καὶ μόνο. Καὶ βέβαια δὲν κάνω καμμία ἀνακάλυψη ἐδῶ! Μιλῶ ἀπλῶς γιὰ τὰ ὄρια καὶ τὴ δυναμικὴ τῆς γλώσσας! Στὴν Ἀποκάλυψη ἕνας ἄγγελος καλεῖ τὸν συγγραφέα τῆς γιὰ νὰ τοῦ δείξει τὴ νύμφη τοῦ ἀρνίου στολισμένη μὲ ἄφραστὴ λαμπρότητα, μὲ πολύτιμους λίθους καὶ διαφανῆ ὑλικά (21: 9, 15-21). Ἴδου τὸ κάλλος ὡς παραπομπὴ στὴν ἀλήθεια! Ὁμως ὁ ἴδιος ἄγγελος εἶχε, λίγο πρὶν, καλέσει τὸν συγγραφέα γιὰ νὰ τοῦ δείξει τὴν Βαβυλῶνα, τὴν πόρνη τὴ μεγάλη, ἐπίσης στολισμένη μὲ πορφύρα, χρυσὸ

5. Μετάφραση ἀπὸ τὸ: ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ, *Περὶ θείων ὀνομάτων* (μτφρ. Ἰγνάτιος Σακαλῆς), ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 1978, σ. 101. Βλ. ΨΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 5, 8, PG 3, 821B.

καὶ τίμιους λίθους (17: 1)⁶. Ἴδου τὸ κάλλος ὡς παραπομπή στὴν ἀπόλεια! Τὸ κάλλος δὲν ἦταν στολίδι μόνο τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς Ἑσθῆς (Ἰουδ. 8: 7, Ἑσθ. 2: 7), ἀλλὰ καὶ τῆς Σαλώμης (Ματθ. 14: 6). Μπορεῖ νὰ εἶναι ἀφορμὴ δοξολογίας, ἀλλὰ καὶ αἰτία πώσης: “Ἐπειδὴ ἦσαν ὁμορφος περριφανέυτηκες· ἐπειδὴ ἦσαν δοξασμένοις ἡ σοφία σου διαφθάρθηκε. Γι’ αὐτὸ σὲ πέταξα στὴ γῆ καὶ σὲ παρέδωσα στὴ κοινὴ θεὰ τῶν ἄλλων βασιλιᾶδων” (Ἰεζ. 28: 17)⁷. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς μᾶς ἔχει διαβεβαιώσει ὅτι ἡ σαπίλα δὲν ἐκφράζεται μόνο μὲ τὴν ἀσχήμια, ἀλλὰ καὶ μὲ περιποιημένους τάφους (Ματθ. 23: 27), οἱ ὁποῖοι ἀρχαιολογικῶς μπορεῖ νὰ εἶναι ὑψηλότατα δείγματα πολιτισμοῦ κι αἰσθητικῆς!

Τελικά, ὁ πρίγκιπας Μίσκιν, ὁ Ἡλίθιος τοῦ Ντοστογιέφσκυ, ἦταν περισσότερο ὑποψιασμένος ἀπὸ πολλοὺς σημερινούς, ἄκοπους χρῆστες τῆς φράσης του, “ἡ ὁμορφιά θὰ σώσει τὸν κόσμον”. Πρῶτα ἀπ’ ὅλα, ἡ φράση δὲν εἶναι διόλου μονότροπη, ἀλλὰ, ἀντιθέτως, εἶναι αἰνιγματική. Σὲ κανένα σημεῖο τοῦ ἔργου δὲν δηλώνεται ἡ στιγμή καὶ οἱ συνθήκες ὑπὸ τίς ὁποῖες τὴν ξεστόμισε ὁ Μίσκιν. Ὅτι κάποτε, κάπου τὴν εἶχε πεῖ, τὸ ἀναφέρει ἐν παρόδῳ ἓνας ἄλλος ἥρωας τοῦ ἔργου, ὁ Ἰππόλυτος⁸. Καὶ οὐδαμῶς ἐμφανίζεται νὰ ἐκτοξεύτηκε ἄκοπα καὶ ἀνευδοίαστα! Ἄν παρακολουθήσουμε τὸ κείμενο, θὰ δοῦμε ὅτι ὁ Ἰππόλυτος συνέχισε διατυπώνοντας ὄχι συμπέρασμα, ἀλλὰ ἐρώτημα –τὸ κρίσιμο ἐρώτημα: “Ποιά ὁμορφιά θὰ σώσει τὸν κόσμον;”. Εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἐρώτημα ποῦ λείπει ἀπὸ τὴ θεολογικὴ οὐσιοκρατία μας. “Τὴν ὁμορφιά εἶναι δύσκολο νὰ τὴν κρίνει κανεὶς [...]. Ἡ ὁμορφιά εἶναι αἶνιγμα”, εἶχε πεῖ νωρίτερα ὁ Μίσκιν. Κοιτώντας τὴ φωτογραφία τῆς Ναστάσιας Φιλίπποβνας, ὁ μὲν Μίσκιν ὁμολόγησε ὅτι τοῦ ἄρεσε ἡ ὁμορφιά της διότι τὸ πρόσωπό της φαινόταν νὰ ἔχει ὑποφέρει πολὺ, ἡ δὲ Ἀδελαΐδα δήλωσε ὅτι μιὰ τέτοια ὁμορφιά εἶναι δύναμη κι ὅτι μ’ αὐτὴν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναποδογυρίσει τὸν κόσμον!⁹ Ἐδῶ ἡ ὁμορφιά βρίσκεται σὲ ὁσμωση μὲ ἄλλης τάξης κριτήρια, ποῦ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴν ὑπαρ-

6. Γιὰ τὸ ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸν ἴδιο ἄγγελο, ἐκφράζει τὴ βεβαιότητά του ὁ Σάββας Ἀγουριδης, *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 475.

7. Μετάφραση: *Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη. Μετάφραση ἀπὸ τὰ πρωτότυπα κείμενα*, ἐκδ. Ἑλληνικὴ Βιβλικὴ Ἐταιρεία, Ἀθήνα 1997.

8. ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΗ Φ., *Ὁ Ἡλίθιος* (μτφ. Ἄρης Ἀλεξάνδρου), ἐκδ. Γκοβόστη, Ἀθήνα 1991, τ. Β', σ. 94.

9. ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΗ, ὁ.π., τ. Α', σσ. 120 καὶ 126.

ξιακή ὀδύνη καὶ τὴν ἀπανθρωπιά. Εἶναι, λοιπόν, ἐντυπωσιακὴ ἢ ἀντιστροφή πὺν λαμβάνει σήμερα χώρα, ὥστε τὸ ντοστογιεφσκικὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο δυναμιτίζει κάθε ἀφελῆ μονοσημαντότητα, νὰ γίνεται λάβαρο τῶν θιασωτῶν τοῦ ἀντίθετου, δηλαδὴ τῆς ἀποκλειστικῆς καὶ ἀμφιμονοσήμαντης σχέσης ἀλήθειας καὶ αἰσθητικῶς ὠραίου!

Στὸ πεδίο τῆς ναοδομίας ὑπάρχουν πάμπολλοι λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους μπορεῖ κανεὶς νὰ ποθήσει τὴν ὁμορφιά ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἰσορροπίας μὲ τὸ περιβάλλον, τῆς ἀνταπόκρισης σὲ αὐτὰ πὺν μᾶς ὑπαγορεύουν τὰ ὕλικά¹⁰ καὶ τῆς ἀντιστοίχισης τοῦ οἰκοδομεῖν μὲ τὸ θεολογεῖν, ὥστε τὸ κτήριο νὰ ἀποτελεῖ μιὰ ἐμπράγματη συμβολικὴ θεολογικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ νὰ εἶναι ἀληθινὰ λειτουργικὸ, δηλαδὴ νὰ στεγάζει καὶ νὰ διακονεῖ τὰ δρώμενα τῆς ὕψωσης τοῦ κόσμου σὲ Ἐκκλησία. Τὰ λέω αὐτὰ γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξει παρεξήγηση, ὅτι τάχα προσπερνῶ αὐτὰ τὰ καίρια ζητήματα. Ἀπλῶς θὰ ἐπιμείνω ὅτι, σὲ κάθε περίπτωση, ἡ ἔννοια τοῦ αὐτοματισμοῦ ἀποτελεῖ τὸν ἀντίποδα τῆς ἐκκλησιαστικότητας. Γιὰ παράδειγμα, θεωρῶ πολὺ σημαντικὴ τὴ λειτουργικὴ ἀνανέωση, ἀλλὰ ἔχω ἀπὸ καιρὸ ἐκφράσει τὴν πεποίθησιν ὅτι, δίχως μιὰ ἐρηγοροῦσα θεολογικὴ συνείδησις, ἡ τάσις γιὰ ἀνανέωση μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ ἄλλου εἴδους στρεβλώσεις, ἂν νοεῖται ὡς αὐτοματισμός¹¹. Ἕνας ἐφημέριος, γιὰ παράδειγμα, ἐνδέχεται νὰ εἰσαγάγει στὴν ἐκκλησιά του ὀρθότερους λειτουργικοὺς τύπους, ἀλλὰ νὰ τὸ κάνει μὲ ἕνα ἦθος πὺν ἀναπαράγει τὴ θεαματικότητα ἢ καλλιεργεῖ τὴ σεκταριστικὴ συ-

10. Ὁ Πικιώνης ἐπεσήμαινε ὅτι “τὸ πρῶτο πρᾶγμα στὴν τέχνη εἶναι ὁ σεβασμὸς τοῦ ὕλικου” [ΠΙΚΙΩΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, “Ἡ λαϊκὴ μας τέχνη κ’ ἐμεῖς”, *Φιλικὴ Ἐταιρεία* 1.4 (1925), σσ. 146-147]. Παρόμοια ὁ Λεβὶ Στρὼς διέκρινε ἀνάμεσα σὲ πολιτισμοὺς τῆς μαστορικῆς (αὐτοὺς δηλαδὴ πὺν ἀφήνουν τὸ ὕλικό, ὅπως ἡ πέτρα ἢ τὸ ξύλο, νὰ ὑπαγορεύσει τρόπους δόμησης, καὶ σὲ πολιτισμοὺς τῆς τεχνικῆς, αὐτοὺς δηλαδὴ πὺν φτιάχνουν ἕναν πολτό, τὸ τσιμέντο, σὲ ὁποῖο δίνεται οἰαδήποτε μορφή [CLAUDE LÉVI-STRAUSS, *Ἄγρια Σκέψη* (μτφρ. Εὔα Καλπουρτζῆ), ἐκδ. Παπαζῆσις, Ἀθήνα 1977, σ. 114-130]. Πρβλ. τὴν ἐπισήμανσις τοῦ Παναγιώτη Κονδύλη, ὅτι ἡ μοντέρνα ἀρχιτεκτονικὴ ἐπιδιώκει νὰ διεισδύσουν ὁ ἐσωτερικὸς καὶ ὁ ἐξωτερικὸς χώρος ὁ ἕνας στὸν ἄλλο, σὰν τὸ οἰκοδόμημα νὰ εἶναι ἕνα κομμάτι χώρος, τὸ ὁποῖο ἐπιδέξιαι ἀποκόπηκε ἀπὸ τὸν χώρο ὡς σύνολο (ΚΟΝΔΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, *Ἡ παρακμὴ τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τὴ μοντέρνα στὴ μεταμοντέρνα ἐποχὴ καὶ ἀπὸ τὸ φιλελευθερισμὸ στὴ μαζικὴ δημοκρατία*, ἐκδ. Θεμέλιο, Ἀθήνα 2000³, σ. 159).

11. Βλ. τὴν παρέμβασί μου στὴ συζήτησις γιὰ τὴ λειτουργικὴ ἀναγέννησις, *Σύναξις* 71 (1999), σσ. 44-45, τὸ κείμενό μου “Ἡ τρομοκρατία τῶν ἀντιτρομοκρατῶν ἢ ἡ ἀπελευθέρωσις ὡς ἐργολαβία”, *Σύναξις* 82 (2002), σσ. 57-65 καὶ τὴν παρέμβασί μου στὴ συζήτησις πὺν ἀκολούθησε, ὁ.π., σσ. 76-78.

νείδηση ότι “ἐμεῖς ἐδῶ μὲ τὸν δικό μας παππούλη τὰ κάνουμε σωστά καὶ οὐκ ἐσμὲν ὡσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων”¹². Παρόμοια, μιὰ ἐκκλησιά μπορεί νὰ χτιστεῖ ἀληθινὰ ὑπέροχη, μὲ πέτρα καὶ ξύλο καὶ ἄρμονία, κι ὅμως νὰ ἀνατρέφει πιστοὺς λιγωμένους ἀπὸ μιὰν ἀριότητα ποὺ κάνει τὴν ἐκκλησία τους πασαρέλα. Ἡ μπορεί ὁ προϊστάμενος τοῦ ναοῦ νὰ ἀναθέτει σὲ ἐπαγγελματίες ἀνθοπῶλες τὸν στολισμὸ τοῦ ἐπιταφίου, ἔτσι ὥστε νὰ προκύπτει ἓνα ὄντως ἄψογο αἰσθητικῶς ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀμέτοχο ἀπὸ τὴ διαδικασία τοῦ στολισμοῦ καὶ τὸν σπουδαῖο εὐχαριστιακὸ συμβολισμό του¹³. Μπορεῖ στὴ Βίβλο ἡ Βασιλεία νὰ εἰκονίζεται μὲ πόλη (τὴ νέα Ἱερουσαλήμ), ὅμως μὲ πόλη εἰκονίζεται καὶ ὁ ἀντίποδός της! Δεῖτε πόσο γκυ-ντεμποριανὰ¹⁴ περιγράφει ὁ προφήτης Ναοὺμ τὴ Νινευή: “Ἡ πόρνη καὶ ἡ μάγισσα, ποὺ σαγηνεύει μὲ τὰ κάλλη της καὶ τὶς μαγεῖες της τὰ ἔθνη” (3: 4).

Μὲ μιὰ κουβέντα, τὸ πρόβλημά μας στὸ προκείμενο εἶναι πὼς συχνὰ δὲν βλέπουμε ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι μόνο τὸ κίτς, δὲν εἶναι μόνο ἡ περιφρόνηση τῆς αἰσθητικῆς παράδοσης, δὲν εἶναι μόνο ἡ ἀποσύνδεση ἀπὸ τὴ θεολογία, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι ἡ ἴδια ἡ ὠραιότητα, ἡ ἴδια ἡ στοίχιση μὲ τὴν παράδοση, ἡ ἴδια ἡ σχέση μὲ τὴ θεολογία μπορεί νὰ λειτουργήσουν ναρκισσοειδῆ. Εἶπε κανεὶς ὅτι ὁ Νάρκισσος ἦταν στὴν πραγματικότητα ἄσχημος ἢ ἀσύμμετρος; Τὸ πρόβλημα δὲν ἦταν τὰ συστατικά του. Ἦταν ὁ προσανατολισμὸς τους· αὐτὸ τὸ στοιχείο, τὸ ὁποῖο ἔχει ἀποφασιστικὴ σημασία, ἀλλὰ δὲν πρόκειται νὰ βρεθεῖ ἀνάμεσα στὰ συστατικά. Ἡ ὁμορφιά τοῦ Νάρκισσου ἦταν μιὰ ὁμορφιά ποὺ ἐπέστρεφε στὸν ἑαυτό του. Ἡ μὴ-παρα-

12. Ὁμολογουμένως ἐντυπωσιάστηκα ὅταν εἶδα ὅτι αὐτὴν περίπου τὴ φράση (τὴν ὁποία προσωπικὰ ἐρανίστηκα ἀπὸ ἐνοριακοὺς κύκλους τῶν Ἀθηνῶν) τὴν ἔχει χρησιμοποίησει ὁ π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν ἀκριβῶς γιὰ νὰ καταδείξει ὅτι μιὰ “ὀνομαστικὴ ὀρθότητα” δὲν ὀδηγεῖ αὐτομάτως σὲ ἐπίγνωση, ἀλλὰ μπορεί, ἀντιθέτως, νὰ καταλήξει σὲ “αὐτοδικαιωτικὴ ἱκανοποίηση”. Βλ. π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΑΣΙΟΥΔΗΣ, *Ἡ δύναμη τῆς λατρείας. Ἡ συμβολὴ τοῦ π. Ἀλεξάνδρου Σμέμαν στὴ λειτουργικὴ θεολογία*, ἐκδ. Ἐν Πλῶ, Ἀθήνα 2008, σσ. 104-105.

13. Βλ. τὸ ἡμέτερο “Μεθεόρτιος ἀπολογισμὸς ἀθλοτήτων”, *Σύναξη* 102 (2007), σσ. 82-83.

14. Πρβλ. τὸ πολυσυζητημένο ἔργο τοῦ Γκὺ Ντεμπόρ, *Ἡ κοινωνία τοῦ θεάματος* (μτφρ. Σύλβια), ἐκδ. Διεθνῆς Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 2000, ὅπου τονίστηκε ἡ σύνθλιψη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς μεταξὺ μαζικῆς παραγωγῆς καὶ μαζικῆς κατανάλωσης, μὲ τὴν καταλυτικὴ διαμεσολάβηση τῆς εἰκόνας.

πεμπτικότητα, ή ἀγκυροβόληση, δηλαδή, στην ἀγαλλίαση ἀπὸ καθαυτὴ τὴν ὠραιότητα, εἶναι ἐγγενὴς κίνδυνος τῆς ὁμορφιάς. Κίνδυνος ὄχι ἀναπόδραστος μὲν, ἀεὶ παρὼν δέ. Ὁ ναρκισσισμὸς καὶ ἡ εἰδωλοποίηση, λοιπόν, ἦταν τὸ πρῶτο στοιχεῖο τῆς εἰσήγησής μου. Περνάω στὸ δεύτερο: τὴ σχέση τοῦ κτηριακοῦ ναοῦ μὲ τοὺς ἔμφυχους ναοὺς καὶ μὲ τὸ ἀνθρωπολογικὸ περιβάλλον. Ὡς ἀνθρωπολογικὸ περιβάλλον δὲν ἐννοῶ ἀπλῶς τὴ λειτουργία τῆς κοινότητας ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς, οὔτε ἀπλῶς τὴ σχέση τοῦ ναοῦ μὲ τὸ οἰκιστικὸ περιβάλλον, ἀλλὰ τὴν περὶ κοινωρίας καὶ ἀνθρωπίνων σχέσεων ἀντίληψη τὴν ὁποία μαρτυροῦν ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ τοῦ ναοῦ.

Στοιχεῖο δεύτερο: Ὁμορφιὰ ἐναντίον ἀλληλεγγύης;

Εἶναι ὀλισθηρὴ ἢ οὐσιοκρατικὴ χρῆση λέξεων καὶ ἐννοιῶν. Γιὰ παράδειγμα, οἱ λέξεις “φιλοκαλία” καὶ “φιλοκαλικός” συνήθως χρησιμοποιοῦνται σὰν νὰ ἔχουν ἓνα καὶ μόνον, ὑπέροχο περιεχόμενο. Ἀλλὰ καθαυτὴν ἡ λέξη δὲν ἐξασφαλίζει καὶ τὸν προσανατολισμὸ τῆς ἐννοίας! Δεῖτε, λ.χ., τὴν καταπληκτικὴ φράση, ποὺ ἀππύθυνε σαρκαστικὰ ὁ Νεῖλος ὁ ἀσκητὴς σὲ κάποιον καλοζωισμένο ἀρχιμανδρίτη: “Φιλοκαλεῖς”, τοῦ εἶπε, “ὄγκῳδες θυλάκιο”¹⁵ –εἶτε τὸ θυλάκιο αὐτὸ ἦταν τὸ πουγγί, εἶτε ἡ γαστέρα του!

Αὐτὴ ἡ ἀμφισβημία τοῦ ὠραίου ἀφορᾷ ἰδιαίτερος μιὰν ἰδιαίτερη εὐλογία τῶν ἡμερῶν μας, στὸ θεολογικὸ πεδίο. Στὶς τελευταῖες δεκαετίες τὸ ζεῖδωρο νερὸ τῆς ἐσχατολογίας ξανακύλισε ἄφθονο στὰ χωράφια τῆς θεολογίας μας. Στὸ πλαίσιο αὐτό, τονίζεται, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὅτι ἡ θεία Λειτουργία ὀφείλει νὰ ἔχει λαμπρότητα, ὥστε ἔτσι νὰ φανερώσει τὴ δόξα τῶν Ἐσχάτων. Αὐτὸ εἶναι σωστό, καὶ γι’ αὐτὸ καλούμαστε νὰ βρῖσκουμε τοὺς τρόπους γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἡ δόξα αὐτή. Κατὰ τὴ γνώμη μου, ὠστόσο, θὰ βοηθηθοῦμε ἀποφασιστικὰ νὰ τοὺς βροῦμε, ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ λαμπρότητα δὲν εἶναι μονοσήμαντη. Μιὰ λαμπρότητα πολὺχρυση καὶ ὑπερπολυτέλης (ἀκόμη κι ἂν πρόκειται γιὰ χρυσὰ ἄφταστης τέχνης καὶ γιὰ πολυτέλεια ἀνέγγιχτη ἀπὸ τὸ κίτς) μπορεῖ νὰ παραπέμπει καὶ σὲ ὅ,τι πιὸ ἀντιεσχατολογικό: σὴν πιὸ ἐντονὴ ἐνθαδικότητα, σὴ μεταφυσικὴ ἐπευλόγηση τοῦ πλου-

15. ΝΕΙΛΟΣ ΑΒΒΑΣ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β'*, PG 79, 245. Ὅπου δὲν δηλώνεται ἀλλιῶς, οἱ μεταφράσεις εἶναι τοῦ γράφοντος.

τισμοῦ, τῆς ἰσχύος, τοῦ πνεύματος τοῦ αἰῶνος τούτου. Μιά ὁμορφιά ποῦ θὰ παραπέμπει σὲ αὐτά, ναί, εἶναι μιὰ ὁμορφιά ποῦ καταστρέφει τὴν Ἐκκλησία.

Στὸ πλαίσιο αὐτό, τοῦ ἑσχατολογικοῦ νεύρου τῆς θείας λατρείας, ὑποστηρίζεται συχνὰ ὅτι δὲν εἶναι δουλειὰ τῆς θείας Λειτουργίας νὰ μιᾶ γιὰ τὴν πτωχεία τῆς φάτνης, ἀφοῦ αὐτὸ ποῦ δηλώνει ἡ Λειτουργία εἶναι ἡ ἀναστάσιμη ἑσχατολογικὴ δόξα –ὄχι ἡ προαναστάσιμη φάση τῆς ἱστορικῆς ταπείνωσης. Τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο ἀπολήγει αὐτὴ ἡ τοποθέτηση εἶναι ὅτι ὁ πλούσιος διάκοσμος ἔχει θεολογικὸ λόγο ὑπαρξῆς, ἐνῶ ὁ λιτὸς ὄχι. Νομίζω ὅτι ἐδῶ χρειάζεται περισσότερη περίσκεψη. Φρονῶ ὅτι τὸ πρῶτο σκέλος (ὁ ἀναστάσιμος προσανατολισμὸς τῆς Λειτουργίας) δὲν ὀδηγεῖ ἀναπόδραστα στὸ δεύτερο (στὴν προσπέραση τῆς φάτνης). Ἡ ἀνάσταση δὲν εἶναι γενικὰ κι ἀφηρημένα νίκη. Εἶναι νίκη τῆς κορυφαίας, τῆς θυσιαστικῆς ἀγάπης. Εἶναι νίκη τῆς κένωσης, τῆς ἀπύθμενης ἀγάπης γιὰ τοὺς ἄλλους. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ ἀναστημένος Χριστὸς συνέχισε νὰ φέρει τὰ σημάδια τῆς σταύρωσής του. Ὅχι μόνο αὐτὰ δὲν εἶχαν ἀπαλειφθεῖ, ἀλλὰ, πολὺ περισσότερο, ὁ ἴδιος τὰ τόνισε ὡς σημεῖα τῆς ἀναγνώρισής του (Λουκ. 24: 39, Ἰω. 20: 20), δηλαδή ὡς σημεῖα τῆς ταυτότητάς του: ἀναστὰς εἶναι ὁ σταυρωθεὶς, ὁ καταδεξάμενος θάνατο χάριν τῶν ἀνθρώπων –ὄχι οἰοσδήποτε νικητῆς Μεγαλέξανδρος. Οὔτε εἶναι τυχαῖο ὅτι, κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, τὴ δευτέρα παρουσία θὰ τὴν σημάνει ἡ ἐμφάνιση τοῦ σταυροῦ σὲ ὅλη τὴν οἰκουμένη, ὡς πιστοποίηση τοῦ ἐρχομένου¹⁶. Ἡ κένωση, κοντολογίς, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα πρόσκαιρο στοιχεῖο. Ἄς μοῦ συγχωρεθεῖ ἡ διατύπωση: Εἶναι μᾶλλον στοιχειό! Ἄν ἡ ἀγάπη εἶναι τὸ μένον, ὅπως μᾶς ἔχει διαβεβαιώσει ὁ Παῦλος (Α΄ Κορ. 13: 8), μπορεῖ ἄραγε αὐτὴ νὰ μὴ συνδέεται πάντα μὲ κάποιου εἴδους κένωση, μὲ τὴν ὑπακοὴ στὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, μὲ τὴ διακονία τῶν ἀγαπωμένων; Ὅπως μοῦ εἶχε δοθεῖ ἄλλοτε εὐκαιρία νὰ ἐπισημάνω, εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι κατὰ τὸν ἅγιο Νικόλαο Καβάσιλα, *σημεῖον* τῆς Βασιλείας στὸ παρὸν δὲν ἀποτελεῖ μόνο ἡ τέλεση τῆς Εὐχαριστίας (ὅπως σήμερα μονομερῶς τονίζεται), ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλληλεγγύη (τὴν ὁποία σήμερα ὀρισμένοι θεολόγοι ὑποτιμοῦν ὡς κάτι δευ-

16. Ματθ. 24: 30. Βλ. ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Κατήχησις φωτιζομένων*, ιε', PG 33, 900B. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Εἰς τὸν σταυρὸν καὶ εἰς τὸν λησὴν*, α', PG 49, 404-405. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ, *Δεκάλογος τῆς κατὰ Χριστὸν νομοθεσίας*, PG 150, 1092D-1093A.

τερεῦον, ἄν ὄχι ἠθικιστικό). Ἡ Βασιλεία εἰκονίζεται –λέει ὁ Καβάσιλας– στίς πράξεις φιλανθρωπίας, ὁ δὲ Χριστὸς στὴ Βασιλεία του θὰ εἶναι ὁ διακονῶν οἰκοδεσπότης¹⁷. Ἡ εἰκόνα τοῦ ἑσατολογικοῦ Χριστοῦ ὡς βασιλέως δὲν ἀποκλείει τὴν εἰκόνα τοῦ ἑσατολογικοῦ Χριστοῦ ὡς διακόνου, καὶ τούμπάλιν! Ἡ ἀλληλεγγύη, συνεπῶς, ὡς ἱστορικὸ *σημεῖον* τοῦ μόνου ποῦ θὰ μείνει αἰῶνια (δηλαδή τῆς ἀγάπης), δὲν εἶναι ἓνα φευγαλέο καὶ προσπεραστέο στοιχεῖο τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ εἰκὼν καὶ πρόγευση τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.

Ἄν, λοιπόν, εἶναι ρόλος τῆς θείας Λειτουργίας καί, συνεκδοχικά, τῆς ναοδόμησης ἢ φανέρωση τῆς Βασιλείας, τότε χρειάζεται νὰ βρισκονται τρόποι ὥστε, στὸ φῶς τῆς ἀναστάσεως νὰ μαρτυρεῖται ἢ κένωση, ὁ δὲ ναὸς νὰ λέει μὲ τὴν ἴδια του τὴν ὑπαρξη ὅτι δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀλλὰ διακονεῖ τὸ πρωτεῖο τῆς ἀγάπης. Νὰ βρισκονται, λ.χ., τρόποι ὥστε ὁ ναὸς νὰ ἀποπνέει φιλόξενη διάθεση. Μιὰ αἰσθητικῶς ἄφογη ὠραιότητα ποῦ καλλιεργεῖ τὸν θαυμασμὸ τῆς ἀπόστασης, κι ὄχι τὴ ζεστασιά τοῦ σπιτικοῦ, εἶναι μιὰ ὠραιότητα ποῦ ροκανίζει τὴν Ἐκκλησία. Οἱ κίνδυνοι ἀπὸ τὴν ἀμφισημία τῆς ὠραιότητας ἐλλοχεύουν σὲ κάθε ἔκφραση, κι ὄχι ἀπλῶς στὴ “νόθευση” τῆς βυζαντινῆς φιλοκαλίας ἀπὸ τὴ δυτικὴ αἰσθητικὴ. Μιὰ περιδιάβαση στὴν ἱστορία δύναται νὰ καταδείξει ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπισημάνση ἔχει τὰ ριζώματά της στὴν ἴδια τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση.

Ὁ ἅγιος Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης (7ον αἰ.) ρωτήθηκε κάποτε, ποῦ εἶναι συμφερότερο νὰ προσφέρουν χρήματα οἱ πιστοί: στίς ἐκκλησίες ἢ στοὺς φτωχοὺς; Φαντάζομαι ὅτι ἡ ἀπάντηση ποῦ ἀναδύεται στὰ χεῖλη τῶν περισσότερων εἶναι αὐτὴ ποῦ μοιάζει ἢ πιὸ ἰσορροπημένη: καὶ στίς ἐκκλησίες καὶ στοὺς φτωχοὺς. Ἡ ἀπάντηση, ὡστόσο, τοῦ ἁγίου Ἀναστασίου, δείχνει ὅτι σοφοὶ γινόμαστε ὅταν μαθαίνουμε νὰ διακρίνουμε καὶ νὰ ἱεραρχοῦμε. Καὶ ὅτι ὑπάρχουν κριτήρια ποῦ ὑπέρκεινται τῆς ὠραιότητας καθεαυτῆν. Γιὰ νὰ κληρονομήσουμε τὴ Βασιλεία –ἀπάντησε ὁ Ἀναστάσιος– ὁ Χριστὸς δὲν ζήτησε τίποτα ἄλλο, παρὰ ἀλληλεγγύη στοὺς φτωχοὺς, τοὺς ξένους, τοὺς γυμνοὺς καὶ τοὺς φυλακισμένους (Ματθ. 25: 34). Ὡστόσο –συνεχίζει–

17. Βλ. ΘΑΝΑΣΗΣ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, “Οἱ εἰκόνες τῆς Βασιλείας. Κάποια ἀθέατα τοῦ Καβάσιλα καὶ κάποιοι πειρασμοὶ τῆς Εὐχαριστιακῆς μας θεολογίας”, *Σύναξη* 114 (2010), σσ. 13-21.

εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἐκκλησίες ποὺ στεροῦνται ἀπαραίτητα σκεύη. Σ' αὐτὲς πρέπει ὄντως νὰ προσφέρουμε. Ἐν ἀντιθέτως, προσφέρει κανεὶς σὲ εὐπορες ἐκκλησίες, δὲν γνωρίζει τί ἀπογίνονται ὅσα πρόσφερε. Πολλὲς ἐκκλησίες –καταλήγει– ποὺ σύναξαν τὰ ἀγαθὰ μὲ ἀπληστία καὶ τὰ διαχειρίστηκαν ἄσχημα, τελικὰ μαράζωσαν ἢ λεπλατήθηκαν ἀπὸ ληστὲς καὶ βαρβάρους¹⁸. Τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀναστασίου θυμίζει τὸν κατὰ τρεῖς αἰῶνες προηγηθέντα Χρυσόστομο. Στὴ Γραφή, λέει ὁ ἅγιος, κανεὶς ποτὲ δὲν κατηγορήθηκε ἐπειδὴ δὲν καλλώπισε ἐκκλησίες. Ὅσοι ὅμως δὲν ἔλεον τοὺς φτωχοὺς, ἀπειλοῦνται μὲ τὴ γέενα, τὸ ἄσβεστο πῦρ καὶ τὴν τιμωρία στὸ χῶρο τῶν δαιμόνων. Στολίζοντας, λοιπόν, τὸ ναό, μὴν παραβλέπεις τὸν ἀδελφὸ ποὺ βρίσκεται σὲ ἀνάγκη¹⁹. Ζωντανὸ θυσιαστήριον εἶναι ὁ πάσχων ἄνθρωπος καὶ ἀποτελεῖ δευτερεύουσα ὑπόθεσις ὁ καλλωπισμὸς τῶν ναῶν²⁰. “Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι οὔτε χρυσοχοεῖο, οὔτε ἀργυροκοπεῖο, ἀλλὰ πανηγύρι ἀγγέλων [...]. Ἐκείνη ἡ τράπεζα [τοῦ μυστικοῦ δείπνου] δὲν ἦταν ἀσημένια, οὔτε ἦταν χρυσὸ τὸ ποτήρι ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Χριστὸς ἔδωσε στοὺς μαθητὲς τὸ αἷμα του, ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ ἦταν πολύτιμα καὶ συγκλονιστικά, ἐπειδὴ ἦταν γεμάτα ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα [...]. Δὲν χρειάζεται χρυσὰ σκεύη ὁ Θεός, ἀλλὰ χρυσὲς ψυχές”²¹.

Στὰ ἐρείπια τῶν ἀπληστα πλουτισμένων ἐκκλησιῶν, ποὺ μνημονεῦει ὁ Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης, οἱ πλεῖστοι τῶν λογίων τῆς Ὁρθοδοξίας σήμερα πιθανότατα θὰ θρηνωδῆσουν γιὰ τὴν ὠραιότητα τῆς πλινθοδομῆς ποὺ ἔγι-

18. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ, *Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις*, 1δ', PG 89, 464A.

19. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, παρατιθέμενος ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο, ὁ.π., 464B: “Ἐπεὶ γὰρ τοῦ μὴ ἐκκλησίας καλλωπίσαι, οὐδεὶς ἐνεκλήθη ποτὲ· ὑπὲρ δὲ τοῦ πέντος μὴ ἔλεῃσαι καὶ γέενα ἠπειλῆται, καὶ πῦρ ἄσβεστον, καὶ ἡ μετὰ δαιμόνων τιμωρία. Μὴ τοίνυν τὸν οἶκον κοσμῶν, τὸν ἀδελφὸν θλιβόμενον περιόρα”.

20. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Περὶ ἐλεημοσύνης*, PG 61, 540. Πρβλ. *Ἐπίγραμμα εἰς τὸν Ματθαῖον*, 86, PG 58, 762.

21. “Ὁ γὰρ χρυσοχοεῖον, οὐδὲ ἀργυροκοπεῖον ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία, ἀλλὰ πανηγύρι ἀγγέλων [...]. Οὐκ ἦν ἡ τράπεζα ἐξ ἀργύρου τότε ἐκείνη, οὐδὲ τὸ ποτήριον χρυσοῦν, ἐξ οὗ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς ὁ Χριστὸς τὸ αἷμα τὸ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τίμα ἦν πάντα ἐκεῖνα καὶ φρικτά, ἐπειδὴ Πνεύματος ἔγεμε [...]. Οὐδὲ γὰρ σκευῶν χρειᾶν ἔχει χρυσῶν ὁ Θεός, ἀλλὰ ψυχῶν χρυσῶν”. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἐπίγραμμα εἰς τὸν Ματθαῖον*, 50, PG 58, 508-509. Χρήσιμος τοῦ πρώτου τμήματος αὐτοῦ τοῦ παραθέματος κάνει καὶ ὁ Ἀνέστης Κεσελόπουλος, “Ἡ τέχνη στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη”, *Θεολογία καὶ Τέχνη* (ἐπιμ. Χρυσόστομος Α. Σταμούλης), ἐκδ. Τὸ Παλίμψηστον, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 7, σὲ ἓνα μελέτημα ἀπὸ τὰ λιγοστά πού, πολὺ σωστά, ἀντιδιαστέλλουν τὴ φιλοκαλία ἀπὸ τὴν πολυτέλεια.

νε μπάζα, γιά τὰ ἄφθαστα ψηφιδωτὰ πού σκάφτηκαν, γιά τὰ σκεύη πού ἀρπάχτηκαν. Θὰ ἐλεεινολογήσουν τὴν ἐπέλαση τῆς βαρβαρότητας σὲ βάρος τῆς ὠραιότητας. Καὶ ὄντως δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μὴν κατανουγεῖ συλλογιζόμενος τὴν δῶση. Γιατί, ὅμως, τὴν ἴδια στιγμή νὰ λησμονοῦμε τὰ κριτήρια τοῦ ἁγίου Ἀναστασίου, τὰ ὁποῖα δὲν ἀρνοῦνται μὲν τὴν ὠραιότητα, ἀλλὰ σίγουρα ὑπέρκεινται καὶ τὴν κρίνουν; Ὁ Ἀναστάσιος δὲν περιορίζεται στὸ πόσο ὠραῖο θὰ εἶναι αὐτὸ πού θὰ φτιαχεῖ, ἀλλὰ θέτει τὸ ἐρώτημα τί θὰ ἐκπροσωπεῖ αὐτὸ μέσα στὸν ἀνθρωποκῶρο, στὸν κοινωνικὸ κῶρο. Ἄν προσέξουμε τὰ λόγια του, θὰ δοῦμε ὅτι διατυπώνει δύο κριτήρια: τὴν ἔμπρακτὴ ἀγάπη καὶ τὴ διαφάνεια· τὴν ἀξίωση γιὰ λογοδοσία τῶν ποιμένων στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα, θὰ λέγαμε σήμερα. Καὶ προσοχή! Τὰ κριτήριά του ἐδράζονται σὲ ἄξονα ἐξόχως ἐσχατολογικὸ: στὴν ἔσχατη κρίση!

Ἄν σεβόμαστε τὴν παράδοση, δηλαδὴ τὸν τρόπο ὁδευσης καὶ ἀλήθευσης τῆς Ἐκκλησίας μέσα ἀπὸ τὰ πολύμορφα ἐποχιακὰ καὶ πολιτισμικὰ τοπία, θὰ πρέπει νὰ κρατήσουμε ὡς τζοβαῖρικὸ πολῦτιμο τὴ σοφία αὐτῆς τῆς διαδρομῆς. Ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ λεωφόρους, ἀλλὰ καὶ μὲ παράδρομους· μὲ εὐρυχωρίες, ἀλλὰ καὶ μὲ κατολισθήσεις· μὲ καλοτιμονιές, ἀλλὰ καὶ στραβοτιμονιές. Τὸν 2ον αἰῶνα ὁ Κέλσος κατηγοροῦσε τοὺς Χριστιανούς ὅτι δὲν εἶχαν ναούς. Καὶ βάλτε κατὰ νοῦ τί συντριπτικούς γιὰ τοὺς Χριστιανούς συσχετισμούς θὰ πρέπει νὰ δημιουργοῦσε μιὰ τέτοια μομφή! Ἀναμέτρηση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸ κάλλος τοῦ Παρθενῶνα, τοῦ Σουνίου, τῶν Δελφῶν! Ὁ Ὠριγένης τότε τοῦ ἀπαντοῦσε ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ὄντως δὲν ἐπεδίωκαν νὰ φτιάχνουν ναούς, διότι γιὰ τὴν Ἐκκλησία ναὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ πιστοὶ πού ἀγωνίζονται νὰ ἀγιάσουν τὸν ἑαυτό τους καὶ νὰ καταστοῦν θυσιαστήρια τοῦ Θεοῦ²². Ὡστόσο δὲν χρειάστηκαν παραπάνω ἀπὸ δύο αἰῶνες γιὰ νὰ ἀποδεχτεῖ ἡ χριστιανικὴ συνείδηση τὸ αὐτοκρατορικὸ ἰδεῶδες. Ἄρκεῖ νὰ διαβάσει κανεὶς τὰ σχετικὰ κεφάλαια τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας γιὰ νὰ δεῖ μὲ ποιά λαμπρότητα, χλιδὴ καὶ ὠραιότητα ὑλοποιήθηκε τὸ αὐτοκρατορικὸ ναοδομικὸ πρόγραμμα²³. Κι ἄς προσπάθησε ὁ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης τὸν 5ον αἰ. νὰ διευκρινίσει στοὺς ἐπισκόπους ὅτι ἄλλο πρῶγμα εἶναι ἡ ἐκκλησία (οἱ πιστοὶ) καὶ ἄλλο τὸ ἐκκλησιαστήριον (ὁ ναός), καὶ νὰ ὑπενθυμίσει ὅτι στὴν ἐποχὴ τῶν ἀποστόλων ἡ Ἐκκλησία

22. ΟΡΙΓΕΝΗΣ, *Κατὰ Κέλσου* 8, 17, PG 11, 1540C-1544A.

23. ΕΥΣΕΒΙΟΣ, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου*, Γ, κέ'- νά', PG 20, 1092A-1100B.

ἔγεμε ἀρετῶν ἐνῶ στεροῦνταν ναῶν. Εἶναι ὅ,τι πιὸ ἄτοπο –ἔλεγε– καὶ ἐξαιρετικά ἐπικίνδονο, νὰ θέλει νὰ εἶναι κληρικός αὐτὸς ποὺ ἀγνοεῖ τί εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Ὅταν δὲν γνωρίζει ὅτι Ἐκκλησία εἶναι οἱ πιστοὶ ποὺ φρονοῦν ὀρθὰ καὶ πολιτεύονται χρυστά, τὴν μὲν Ἐκκλησία τὴν γκρεμίζει, τὸ δὲ ἐκκλησιαστήριο τὸ οἰκοδομεῖ. Καὶ τὴν μὲν ἀληθινὴ Ἐκκλησία –καταλήγει ὁ Ἰσιδώρος– τὴν ξεγυμνώνει ἀπὸ τὰ ἀληθινὰ στολίδια τῆς, διώχνοντας τὰ ἀξιόλογα μέλη τῆς, τὸ ἐκκλησιαστήριο ὁμῶς τὸ στολίζει μὲ πολυτελεῖ μαρμαρα²⁴.

Στὸ διάβα τῆς ἱστορίας τὸ πολιτισμικὸ κριτήριον κραταιώθηκε σὲ βάρους ἄλλων, ὅπως τὸ ταξικόν. Ἀπολυτοποιήθηκε, δηλαδή, τὸ πόσο λαμπρὰ προΐοντα τέχνης μπορεῖ νὰ δώσει ἓνας πολιτισμός, καὶ περίπου λησμονήθηκε ἡ διερώτηση ἂν ἡ παραγωγή τους προϋποθέτει τὴν ἀδικία ἢ τὴν ἀναλγησία. Ἡ ὀξεῖα ἀντιδιαστολὴ ποὺ ἔκανε ὁ Χριστὸς μεταξὺ τοῦ ἀσκητικῆ Ἰωάννου Προδρόμου ἀφ’ ἑνός, καὶ τῶν τὰ μαλακὰ καὶ λαμπρὰ φοροῦντων ἀφ’ ἑτέρου (Ματθ. 11: 8, Λουκ. 7: 25), ἀμβλύθηκε. Ἐχομε φτάσει στὸ σημεῖο νὰ ἀκοῦμε ἀπὸ κείλη ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν ὅτι οἱ τρίχες καμῆλου ποὺ φοροῦσε ὁ Βαπτιστὴς δὲν ἦταν στὴν πραγματικότητα ροῦχο λιτό, ἀλλὰ, ἀντιθέτως, ἓνα ἀκριβὸ ἔνδυμα, ἀντίστοιχο τῶν σημερινῶν καμῆλο παλτῶν! Στὰ δὲ σύγχρονα θεολογικὰ μελετήματα περὶ κάλλους καὶ αἰσθητικῆς, αὐτὴ ἡ ταξικὴ παράμετρος ἀπουσιάζει ἐκκωφαντικά.

Κάποτε ὁ Μπέρτολι Μπρέχτ ἔβαλε στὸ στόμα ἑνὸς στοχαστικῆ ἑργάτη μιὰ ἐρώτηση: Ποιῶν ἀφανῶν ἐργατῶν ἡ τλαιπωρία βρῖσκεται στὴν πραγματικότητα πίσω ἀπὸ τὰ θαυμαστὰ ἔργα τῆς ἀνθρωπότητας;

Ποῖός ἔκτισε τὴ Θήβα τὴν ἐφτάπυλη;

Στὰ βιβλία δὲ βρῖσκεις παρὰ τῶν βασιλιάδων τὰ ὀνόματα.

Οἱ βασιλιάδες κουβάλησαν τ’ ἀγκωνάρια; [..]

Τὸ Βυζάντιο τὸ χιλιετραγουδισμένο

*μόνο παλάτια εἶχε γιὰ τοὺς κατοίκους του;*²⁵.

24. ΙΣΙΔΩΡΟΣ ΠΗΛΟΥΣΙΩΤΗΣ, Ἐπιστολὴ 146, Θεοδοσίῳ ἐπισκόπῳ, PG 78, 684D-685C. “Τούτο μὴ γινώσκων ἐκεῖνος, τὴν μὲν ὄντως Ἐκκλησίαν καθαιρεῖ σκανδαλίζων πολλούς, τὸ δὲ ἐκκλησιαστήριον οἰκοδομεῖ· καὶ τὴν μὲν ἀποκοσμεῖ, τοὺς σπουδαίους ἐξοστρακίζων, τὸ δὲ πολυτελεῖσι μαρμαροῖς κοσμεῖ” (685A).

25. ΜΠΕΡΤΟΛΤ ΜΠΡΕΧΤ, “Ἐρωτήσεις ἑνὸς ἐργάτη ποὺ διαβάζει”, *Ποιήματα* (μτφρ. Μάρκου Πλωρίτη), ἔκδ. Θεμέλιο, Ἀθήνα 1983, σ. 50.

Μπορεῖ σήμερα νὰ μὴν ὑπάρχει ἡ δουλεία μὲ τὴν κλασσική της μορφή, ὡστόσο τὸ ἐρώτημα ποιές κοινωνικὲς σχέσεις ἐνσωματώνονται σὲ μιὰ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα, παραμένει. Ὁ Χρυσόστομος πάσχισε νὰ δείξει αὐτὸ πὸν ὑπαινισσόταν ὁ Μπρέχτ, ὅτι σημαντικοὶ συντελεστὲς τῶν λαμπρῶν ἐπιτευγμάτων εἶναι οἱ φτωχοὶ χειρῶνακτες: “Ἄν πρέπει νὰ χτίσουμε κάτι, αὐτὸ πὸν χρειαζόμαστε δὲν εἶναι χρυσάφι καὶ ἀσῆμι καὶ πολῦτιμα πετράδια, ἀλλὰ μαστοριά καὶ χέρια, καὶ μάλιστα ὄχι χέρια ὄχι τὰ τυχόντα, ἀλλὰ χέρια μὲ κάλους, δάκτυλα πὸν τὰ σκλήρυνε ἡ δουλειά, δύναμη μεγάλη καὶ [εὐτελῆ ὑλικά ὄπως] ξύλα καὶ πέτρες”²⁶. Μά, μὲ μεγαλύτερη ἔνταση ἔθεσε τὸ θέμα πάλι ὁ ἅγιος Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης. Τοῦ Ἰσίδωρου προφανῶς δὲν τοῦ ἀρκοῦσε τὸ κάλλος τῶν ἀρχιτεκτονημάτων τοῦ Θεόφιλου, τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας πὸν δίωξε τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο. Ὑπὸ τὴν διαποίμανση τοῦ Θεόφιλου –λέει ὁ Ἰσίδωρος– ἡ Αἴγυπτος ἀπέκτησε φαραωνικὸ ἦθος, “τυραννώντας τοὺς ἀδύναμους, καταπιέζοντας τοὺς ἐργαζόμενους, χτίζοντας πόλεις καὶ ἀποστερώντας τὰ μεροκάματα”. Καὶ πῶς χαρακτηρίζει ὁ Ἰσίδωρος τὸν πατριάρχη; “Λιθομανή [...] καὶ χρυσολάτρην”²⁷. Καὶ σὲ μιὰ ἐπιστολή του λέει στὸν ἐκκλησιαστικὸ προεστῶτα: “Λένε ὅτι κτίζεις στὸ Πηλοῦσιο ἐκκλησία, λαμπρὴ μὲν [σ.σ.: λαμπρὴ! Ὅχι κίτς!] ὅσον ἀφορᾷ τὰ οἰκοδομικά, ἀλλὰ μὲ ἐλεεινὰ μέσα: μὲ χρηματισμοὺς ἀπὸ χειροτονίες, μὲ ἀδικίες, μὲ ἀγριότητα, μὲ ἐξουθένωση τῶν φτωχῶν καὶ μὲ ὑπεξαίρεση τῶν χρημάτων πὸν προορίζονται γιὰ τοὺς φτωχοὺς, πράγμα πὸν δὲν εἶναι τίποτα διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ νὰ οἰκοδομεῖς τὴ Σιών μὲ αἷματα καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ μὲ ἀδικίες”²⁸. Δὲν χρειάζεται ὁ Θεὸς θυσίες πὸν προέρονται ἀπὸ ἀδικία. Ἀντιθέτως, τίς σιχαινεται σὰν νὰ πρόκειται γιὰ θυσία σκυλιοῦ. Σταμάτα, λοιπόν, καὶ νὰ κτίζεις καὶ νὰ ἀδικεῖς, ὥστε νὰ μὴ

26. “Ἄν τε γὰρ οἰκοδομεῖν θέη, οὐ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου δεῖ καὶ μαργαριτῶν, ἀλλὰ τέχνης καὶ χειρῶν, χειρῶν δὲ οὐκ ἀπλῶς, ἀλλὰ τετυλωμένων, καὶ δακτύλων ἀπεσκληκτότων, καὶ ἰσχύος πολλῆς, καὶ ξύλων καὶ λίθων”. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους*, 55, PG 61, 292.

27. “Τοὺς ταπεινοὺς μαστίζουσα, τοὺς κοπουμένους θλίβουσα, πόλεις οἰκοδομοῦσα καὶ τοὺς μισθοὺς ἀποστεροῦσα”. ΙΣΙΔΩΡΟΣ ΠΗΛΟΥΣΙΩΤΗΣ, *Ἐπιστολαί, 99β΄, Συμμάχῳ*, PG 78, 283C-285A (τὸ δευτέρου παράθεμα, ἀπὸ τὸ 285A). Τὸ ἐπίθετο “λιθομανής” τὸ βρῆκα καὶ στὸν Θεοφάνη, *Χρονογραφία*, PG 108, 916A, πάλι ὡς μομφή, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀπληστοῦ πὸν λατρεῖ τοὺς πολῦτιμους λίθους.

28. Ὁ Ἰσίδωρος ἐδῶ ἀναφέρεται στὸν προφητικὸ ταλανισμό τῶν ἡγετῶν τοῦ Ἰσραήλ, Μιχ. 3: 10.

βρεθεῖ σὴν κατάκριση τοῦ Θεοῦ τὸ οἰκοδόμημα αὐτό. Αἰώνια θὰ στέκει μετέωρο καὶ θὰ σοῦ καταμαρτυρεῖ μὲ ποιά κακὰ κτίστηκε, θὰ σοῦ γυρεύει πίσω τὰ μερκάματα πού στέρησες καὶ θὰ συνηγορεῖ ὑπὲρ ὧσων ἔβλαψες²⁹.

Ἐνα ἀπὸ τὰ συγκλονιστικά στοιχεῖα αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ Ἰσιδώρου εἶναι ὅτι τὸν ἐξ ἀδικιῶν οἰκοδομηθέντα περικαλλῆ ναὸ τὸν βλέπει ὄντως ὡς σημεῖον, ὄχι ὅμως ὡς σημεῖον τῆς Βασιλείας, ἀλλὰ αἰώνιας καταδίκης! Ἀμφιβάλλω, ὡστόσο, πόσο εὐκόλα θὰ βροῦμε σήμερα σὲ μελετήματα λειτουργικῆς θεολογίας ἢ χριστιανικῆς τέχνης νὰ ἀναγνωρίζεται ἡ ἔμπρακτε ἀγάπη ὡς στοιχεῖο τῶν λειτουργικῶν δρωμένων καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν κατορθωμάτων –ὡς ὅρος τους καὶ ὡς συστατικό τους. Ἐπὶ πλέον, ὁ Ἰσιδωρος φέρνει στὸ προσκήνιο τὴν εὐθύνη πού ἔχει κάθε βαπτισμένος, νὰ διακρίνει καὶ νὰ ἀξιολογεῖ τὰ τεκταινόμενα σὴν Ἐκκλησία του. Χαρακτηριστικό καὶ συναφὲς εἶναι τὸ περιστατικό πού διασώζει ὁ Παλλάδιος. Μιὰ εὐπορη χήρα ἔδωσε στὸν πρεσβύτερο Ἰσιδωρο χρήματα γιὰ νὰ ντύσει τὶς φτωχὲς Ἀλεξανδρινὲς καὶ τὸν ὄρκισε σὴν ἀγία τράπεζα νὰ μὴν ἐνημερώσει τὸν πατριάρχη Θεόφιλο, “γιὰ νὰ μὴν τὰ πάρει καὶ τὰ ξοδέψει σὲ πέτρες· διότι τὸν κατέχει μιὰ φαραωνικὴ λιθομανία, γιὰ οἰκοδομήματα τὰ ὅποια καθόλου δὲν χρειάζεται ἡ Ἐκκλησία”³⁰.

Τὸ βαρὺ πυροβολικό ὧσων, ἀντίθετα πρὸς τὰ παραπάνω, δίνουν προτεραιότητα σὴν λαμπρὴ αἰσθητικὴ, εἶναι, βέβαια, τὸ εὐαγγελικό περιστατικό τῆς γυναίκας πού περιέλουσε τὸν Χριστὸ μὲ πανάκριβο μύρο. Μὲ βάση αὐτὸ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ πολυτέλεια στὸν ἐκκλησιαστικὸ διάκοσμο εἶναι ἀναγκαία, γιὰ νὰ δηλώνει τὴ λαμπρότητα τῆς οὐράνιας Βασιλείας. Γιὰ νὰ ἀντικρούσουν, μάλιστα, τοὺς διαφωνοῦντες, μερικὲς φορὲς τοὺς ἐκτοξεύ-

29. ΙΣΙΔΩΡΟΣ ΠΗΛΟΥΣΙΩΤΗΣ, *Ἐπιστολαί*, 37, PG 78, 205A. “Κτίξεις, ὡς φασίν, ἐκκλησίαν ἐν Πηλουσίῳ, λαμπρὰν μὲν τοῖς μηχανήμασι [σσ.: προσέχετε: λαμπράν!], πονηροῖς δὲ τοῖς ἐπιτηδεύμασι, χειροτονιῶν τιμήμασι καὶ ἀδικίαις καὶ ὕβρεσι καὶ πενήτων ἐκπτεσμοῖς καὶ πτωχικοῖς δαπανήμασι, ὅπερ οὐδὲν ἔστιν ἕτερον, ἢ οἰκοδομεῖν Σιών ἐν αἵμασι, καὶ Ἱερουσαλὴμ ἐν ἀδικίαις. Οὐ χρήζει δὲ ὁ Θεὸς ἐξ ἄλλοτριῶν θυσίας, ἀλλὰ ταύτην ὡς θυόμενον κύνα μυσάπτειται· παῖσαι τοῖνον καὶ κτίζων καὶ ἀδικῶν, ἵνα μὴ εἰς ἔλεγχον σοὶ ὑπὸ Θεοῦ ὁ οἶκος ἐκεῖνος εὐρεθῆ· μετέωρος μὲν ἰστάμενος, καταβοῶν δὲ σοῦ αἰώνια, ἐξ οἶων ἐκτίσθη κακῶν, καὶ τοὺς ἐστερημένους μισθοῦ ἀπαιτῶν, καὶ τὴν ἄμυναν τῶν βλαβέντων ζητῶν”.

30. ΠΑΛΛΑΔΙΟΣ, *Διάλογος περὶ βίου καὶ πολιτείας Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου*, 6, PG 47, 22. “Ἴνα μὴ λαβῶν αὐτά, τοῖς λίθοις προσαναλώσῃ· λιθομανία γάρ τις αὐτὸν Φαραώνιος ἔχει εἰς οἰκοδομήματα, ὧν οὐδαμῶς χρήζει ἡ Ἐκκλησία”.

ουν μια βαρύτερη μομφή: ότι η πρόταξη της φιλανθρωπίας θυμίζει τη διαμαρτυρία του Ίούδα, όταν αυτός είδε τη γυναίκα να χέει το πολύτιμο μύρο στο κεφάλι και τα πόδια του Χριστού. Αξίζει, λοιπόν, να σταθούμε στο περιστατικό και στην έρμηνεία του από την εκκλησιαστική συνείδηση³¹.

Το περιστατικό το καταγράφουν, ως γνωστόν, τρεις ευαγγελιστές: ο Ματθαίος (26: 6-13), ο Μάρκος (14: 3-9) και ο Ιωάννης (12: 1-8). Έξ αυτών, οι δύο πρώτοι αφήνουν ανώνυμη τη γυναίκα, μιλοῦν για χρήση της κεφαλής του Ίησου και εμφανίζουν διαμαρτυρόμενους ανωνύμως τους μαθητές η κάποιους από τους παρόντες. Ο Ιωάννης, από την άλλη, κατονομάζει τη γυναίκα ως Μαρία, μιλά για άλειψη των ποδιών του Ίησου και εμφανίζει ως διαμαρτυρόμενο μόνο τον Ίούδα. Όποιοι, πάντως, κι αν παρουσιάζονται ως διαμαρτυρόμενοι, το περιεχόμενο της διαμαρτυρίας είναι και στα τρία ευαγγέλια το ίδιο: «Πρός τί αυτή η σπατάλη; Θα μπορούσε αυτό το μύρο να πουληθεί ακριβὰ και το αντίτιμο να δοθεί στους φτωχούς».

Το περιστατικό κλείνει με την αντίδραση του Χριστού, ο οποίος και επέπληξε τους διαμαρτυρόμενους. «Γιατί δημιουργείτε προβλήματα στη γυναίκα; Έκανε μια καλή πράξη για μένα. Όσο για τους φτωχούς, αυτούς πάντοτε θα τους έχετε μαζί σας, έμένα όμως δεν θα μ' έχετε πάντοτε. Το μύρο που έριξε στο σώμα μου αυτή η γυναίκα ήταν προετοιμασία για την ταφή μου» (Μάτθ. 26: 10-12).

Το πρώτο που θα μπορούσε να επισημάνει κανείς εδώ, είναι μια αντίφαση των επικαλουμένων το περιστατικό. Ένω χάριν του τονισμού της δόξας των Έσχάτων αντιτίθενται στην έκφραση της πτωχείας της φάνης (υπό την έννοια, όπως είπαμε, ότι αυτή ήταν προ-αναστάσιμη), εδώ πρόθυμα επικαλούνται την άλειψη, παρ' όλο που κι αυτή αφορούσε προ-αναστάσιμη φάση (την ταφή του Χριστού, κατά δήλωση του ίδιου)!

Άλλά το σημαντικό βρίσκεται στην ανάκριση του ίδιου του περιστατικού. Είναι αλήθεια ότι με μία πρώτη ανάγνωσή του μπορεί άνετα κανείς να επαναπαυτεί στο συμπέρασμα ότι η πολυτελής προσφορά υπέρκειται της φιλανθρωπίας. Αν, όμως, επιχειρήσει να βαθύνει σε έρμηνεία του, ίσως συναντήσει κάποιες ανατροπές.

31. Θέσεις που ακολουθούν δημοσίευσα στο κείμενό μου “Εκκλησιαστική πολυτέλεια και φιλανθρωπία”, *Πειραιϊκή Έκκλησία* 217 (2010), σσ. 8-9.

Πρώτα απ' όλα, ὁ ἴδιος Ἰωάννης (ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶπαμε, παρουσιάζει ὡς διαμαρτυρόμενο μόνο τὸν Ἰούδα) δυναμιτίζει τὸ εὐκολο συμπέρασμα κατὰ τῆς φιλανθρωπίας. Σπεύδει νὰ διευκρινίσει ὅτι δὲν ἐπρόκειτο γι' αὐτὸ πού φαινόταν. Δὲν ἐπρόκειτο πραγματικά γιὰ διελκυστίνδα πολυτέλειαι καὶ φιλανθρωπίας, διότι ἀπλούστατα ὁ Ἰούδας δὲν νοιαζόταν γιὰ τοὺς φτωχοὺς! Ὁ μαθητὴς δυσανασχέτησε “ὄχι γιατί νοιαζόταν γιὰ τοὺς φτωχοὺς, ἀλλὰ γιατί ἦταν κλέφτης καί, καθὼς διαχειριζόταν τὸ κοινὸ ταμεῖο, συχνὰ κρατοῦσε γιὰ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὰ χρήματα πού ἔβαζαν σ' αὐτό” (Ἰω. 12: 6). Ὡς μιμητὸς τοῦ Ἰούδα, συνεπῶς, δὲν μποροῦν νὰ κατηγορηθοῦν οἱ εἰλικρινῶς προτάσσοντες τὴ φιλανθρωπία! Πλῆθος ἄλλοι, πού ὑπεξαιροῦν ἐκκλησιαστικὸ χρῆμα καὶ ἀμαυρώνουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, ναί!

Πέρα, ὅμως, ἀπὸ τὴν περίπτωση τοῦ Ἰούδα, ἂς ἐξετάσουμε καθαυτὴ τὴ διαμαρτυρία ὡς δυσανασχέτηση γενικὰ τῶν μαθητῶν καὶ ἄλλων καλοπροαίρετων. Στὴν ἐκκλησιαστικὴ μας παράδοση βρίσκουμε κάποιους Πατερικὸς σχολιασμοὺς, οἱ ὁποῖοι καταδεικνύουν ὅτι τὸ νὰ κραδαίνεις τὸ γράμμα τοῦ Εὐαγγελίου μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ στείρα πράξη, πού ἐν τέλει σὲ κάνει νὰ χάσεις τὸ πνεῦμα του! Κάποιοι Πατέρες, δηλαδή, διέκριναν ὅτι τὸ ἐν λόγῳ περιστατικὸ μπορεῖ νὰ εἰσπραχθεῖ ἀπὸ κάποιους κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ὑποβαθμίζει κάτι πού δὲν πρέπει νὰ ὑποβαθμιστεῖ ποτέ: τὴν ἔμπρακτη ἀγάπη καὶ τὴν ἀλληλεγγύη. Ἔτσι, λοιπόν, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπισημαίνει ὅτι, μέσα στὴν ποικιλία τῆς ζωῆς, οἱ πιστοὶ μποροῦν νὰ πράττουν καὶ τὰ δύο: καὶ ἀναθήματα νὰ προσφέρουν στοὺς ναοὺς, καὶ γιὰ τὴ φιλανθρωπία νὰ νοιάζονται. Αὐτό, ὅμως, δὲν σημαίνει ὅτι πρόκειται γιὰ δύο ἰσοβαρεῖς ἐπιλογές. Χρειάζεται (συνεχίζει πάντα ὁ Χρυσόστομος) νὰ μὴ λησμονοῦμε τί εἶναι πρῶτον καὶ τί δευτερον. Πρῶτον εἶναι πάντα ἡ ἔμπρακτη ἀγάπη πρὸς τὸν ἀδελφόν, διότι αὐτὸς ἀποτελεῖ νὰ ὀνομαζοῦνται ἀπὸ τὸ κτήριο-ναόν (“οὗτος γὰρ ἐκείνου ναὸς κυριώτερος”). Στὸ ἐν λόγῳ εὐαγγελικὸ περιστατικὸ ὁ Χριστὸς φαίνεται μὲν νὰ ἀπευθύνεται στοὺς μαθητὲς του, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ἤθελε νὰ παρηγορήσει τὴ γυναῖκα! Ἔβλεπε ὅτι ἡ πίστη τῆς ἦταν νεόφυτη καὶ ἀτελής, καὶ ἔσπευδε νὰ τὴν ἐνισχύσει, ὅχι ἐπειδὴ ἡ πράξη τῆς καθ' αὐτὴν ἦταν σωστή, ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴ μαραθεῖ ἡ προκοπὴ τῆς ὑπὸ τὴν ἀποδοκιμασία τῶν μαθητῶν. Ἡ στάση, δηλαδή, τοῦ Χριστοῦ στὸ προκείμενο δείχνει τὴν ἀμετρὴν ἔγνοια του γιὰ κάθε συγκεκριμένο ἄνθρωπο, ὅμως δὲν ἀποτελεῖ γενικὴ νομοθέτηση γιὰ τὴ σχέση προσφορῶν καὶ φιλανθρωπίας. Ἀπευθυνόμενος ὁ Χρυσόστομος σὲ

ἀνθρώπους πού ἦδη στήν ἐποχή του ἐπικαλοῦνταν τὸ περιστατικό γιὰ νὰ ὑποβαθμίσουν τὴ φιλανθρωπία, τοὺς ζητᾶ νὰ μὴν παρουσιάσουν τώρα ὡς πρόταγμα ἐκεῖνα πού λέχθηκαν τότε γιὰ συγκεκριμένο λόγο καὶ κατ' οἰκονομία. “Μὴ τοῖνυν ταῦτα εἰς μέσον φέρομεν νῦν, ἃ διὰ τινα οἰκονομίαν εἴρηται”. Ἐὰς κοιτάξουμε, ἄλλωστε, λέει, τὴν προτεραιότητα πού δίνει ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς στήν ἐμπρακτὴ ἀγάπη, σὲ ὀλόκληρη τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη³².

Στὸ ἐν λόγω περιστατικό, σχολιάζει ὁ ἅγιος Ἰσίδωρος ὁ Πλουσιώτης, ὁ Χριστὸς δὲν ἔρχεται σὲ ἀντίφαση πρὸς ὅσα ὁ ἴδιος λέει ἀλλοῦ (“Ἐλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν”, “Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεπήσονται”, “Ἐφ’ ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε”³³). Ἀπλῶς ἔκανε συγκατάβαση στήν ἀδυναμία τῆς γυναίκας. Δὲν διατύπωσε ἐντολὴ γιὰ ὅλους. Καὶ γι’ αὐτό (συνεχίζει ὁ Ἰσίδωρος) δὲν εἶπε “ἔγινε μιὰ καλὴ πράξη” (σάν, δηλαδή, αὐτὴ ἡ πράξη νὰ ἔχει καθολικὴ ἰσχὺ), ἀλλὰ “ἔκανε μιὰ καλὴ πράξη” (πράξη, δηλαδή, ἡ ὁποία γίνεται δεκτὴ μόνο σὲ σχέση μὲ τὴ συγκεκριμένη γυναῖκα)! Καὶ προχωρεῖ ὁ Ἰσίδωρος κι ἄλλο. Ἡ γυναῖκα, λέει, ἔπραξε αὐτόβουλα, καθ’ ὅσον οὐδέποτε εἶχε ζητήσει κάτι τέτοιο ὁ Χριστὸς. Ἐὰν τὸν ρωτοῦσε πρὶν τὸ κάνει, ὁ ἴδιος θὰ τῆς ζητοῦσε νὰ πωλήσει τὸ πολύτιμο μύρο καὶ νὰ δώσει τὰ χρήματα στοὺς φτωχοὺς! Ὁ ἅγιος, δηλαδή, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Χριστὸς συμφωνοῦσε στήν πραγματικότητα μὲ τὴν ἄποψη τῶν διαμαρτυρομένων, διέθετε ὅμως καὶ τὴν ἐγνοια, νὰ μὴν τσακιστεῖ στήν ἄγουρη πνευματικὴ τῆς κατάστασις ἢ συγκεκριμένη γυναῖκα. Ἐτσι –λέει ὁ ἅγιος– ἐνεργοῦν σήμερα καὶ οἱ πνευματικότεροι ἐκ τῶν κληρικῶν: δὲν ἐξουθενώνουν μὲν τοὺς ἀσθενεῖς, καθιστοῦν ὅμως σαφὲς ποιό εἶναι τὸ πρωτεῦον καί, ἂν κάποιος πιστὸς τοὺς ρωτήσει πού νὰ διαθέσει τὰ χρήματά του (σὲ ἀναθήματα ἢ στοὺς φτωχοὺς), τὸν προτρέπουν σαφῶς νὰ ἐπιλέξει τὴν ἀλληλεγγύη, διότι ὁ Χριστὸς δὲν ἐνανθρώπησε γιὰ νὰ γεμίσει τὶς ἐκκλησίες μὲ χρυσάφι καὶ ἀσῆμι (“οὐδὲ γὰρ διὰ τοῦτο ἐπεδήμησεν ὁ Χριστὸς, ἵνα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου τὰς ἐκκλησίας ἐμπλήσῃ”). Ὅπως καὶ ὁ Χρυσόστομος, ἔτσι καὶ ὁ Ἰσίδωρος, ἀπευθύ-

32. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον ὁμιλία* 52, δ', PG 58, 510 καὶ Ὅμιλία 80, β', PG 58, 726. Βλ. καὶ τὸ μελέτημά μου “Λόγος περι-ουσίας. Σημειώσεις γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσία”, *Σύναξη* 23 (1987), σ. 61.

33. Ματθ. 9: 13, 5: 7 καὶ 25:40, ἀντίστοιχα.

νει ἔκκληση στοὺς ἐπιδηρμικοὺς ἀναγνώστες τοῦ εὐαγγελικοῦ μας περιστατικού: “Ἄς μὴ μετατρέπουν σὲ νόμο τὴ συγκατάβαση” (“μὴ εἰς νόμον ἀναγέτωσαν τὴν συγκατάβαση”)³⁴

Τί δείχνουν αὐτὲς οἱ ἔρμηνευτικὲς προσεγγίσεις; Τὴν ἀγαπητικὴ τόλμη, τὴν τόλμη τῆς ἀγιοσύνης, ἡ ὁποία σπάει τὴν κρούστα τῆς θρησκευτικότητας γιὰ νὰ φανερώσει τὰ οὐσιώδη. Νὰ φανερώσει, δηλαδή, τὰ κριτήρια διατυπώνοντας ἀντίλογο, μὰ δίχως νὰ φυγαδεύει τὴν ἀγάπη.

Ὅτι ἡ ναοδομία καὶ γενικὰ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τέχνη δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει μόνο αἰσθητικὰ κριτήρια, φαίνεται καὶ ἀπὸ πλῆθος ἄλλων Πατερικῶν ὑποδείξεων (Γρηγορίου Νύσσης, Συμεῶν Νέου Θεολόγου, Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Μ. Βασιλείου, Νικοδήμου Ἁγιορείτη κ.ἄ), οἱ ὁποῖες θεωροῦν ἀπαράδεκτες τὶς δωρεὲς ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἀδικία καὶ ἐκμετάλλευση τοῦ συνανθρώπου³⁵. Ἀνασύρω ἐνδεικτικὰ τὶς Ἀποστολικὲς Διαταγὲς τοῦ 4ου αἰῶνα, οἱ ὁποῖες, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, ζητοῦν ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο νὰ ἀφήσει τὴν ἐκκλησία νὰ καταρρεύσει, παρὰ νὰ τὴ στηρίξει μὲ χρήματα ἀπὸ τέτοιες δωρεὲς. “Νὰ ἀποφεύγεις, ἐπίσκοπε, ὅσους συντρίβουν τὶς κῆρες, τυραννοῦν τὰ ὄρφανὰ καὶ γεμίζουν τὶς φυλακὲς μὲ ἀθώους ἢ κακομεταχειρίζονται τοὺς δούλους τοὺς χτυπώντας τους, ἀφήνοντάς τους πεινασμένους ἢ σπρώχνοντάς τους σπὴ διαφθορά, ἢ ρημάζουν ὀλόκληρες πόλεις. Καὶ νὰ σιχαίνεσαι τὶς προσφορὲς τους [...]. Ἀκόμα κι ἂν βρῖσκονται σὲ ἔνδεια οἱ ἐκκλησίες, εἶναι ὠφελιμότερο νὰ καταστραφοῦν, παρὰ νὰ δεχτοῦν κάτι ἀπὸ ἐχθροὺς τοῦ Θεοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ προσβολὴ καὶ κλερασμὸ τῶν φίλων Του [...]. Νὰ τὰ ἐξετάζετε, λοιπόν, ὅλα αὐτὰ”³⁶.

Δεῖτε σιὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ποιοὶ ἀποκαλοῦνται ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ! Ὅχι αἰρετικοί, ὄχι πόρνοι, ὄχι ἄθεοι, ἀλλὰ δωρητὲς καὶ εὐεργέτες, καὶ δὴ πιθα-

34. ΙΣΙΔΩΡΟΣ ΠΗΛΟΥΣΙΩΤΗΣ, *Ἐπιστολῶν βιβλίον β΄*, 88, *Ἀσκληππίω ἐπισκόπῳ*, PG 78, 532A-C.

35. Βλ. ΘΑΝΑΣΗΣ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ Ὁρθόδοξη θεολογία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2005, ἰδίως σσ. 22-24.

36. *Διαταγαὶ Ἁγίων Ἀποστόλων*, 4, 6, PG 1, 812B καὶ 820B. “Καὶ οἱ ἐκθλίβοντες χήραν καὶ ὄρφανὸν καταδυναστεύοντες καὶ τὰς φυλακὰς πληροῦντες ἀναιτίων ἢ καὶ τοῖς ἑαυτῶν οἰκέταις πονηρῶς χρώμενοι, πληγαῖς φημι καὶ λιμῶ καὶ κακοδουλίᾳ, ἢ καὶ πόλεις ὅλας λυμαινόμενοι φευκτεῖο ἔστωσάν σοι, ὧ ἐπίσκοπε, καὶ αἱ τούτων προσφοραὶ μυσαραί [...]. Εἰ [...] οὕτως ἀποροῦσιν αἱ ἐκκλησίαι, λυσιτελεῖ διαφθαρεῖναι, ἢ παρ’ ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ λαβεῖν τί ἐφ’ ὕβρει καὶ κλεθῆ τῶν αὐτοῦ φίλων [...]. Δοκιμασταὶ οὖν γίνεσθε τῶν τοιούτων”

νότατα φιλακόλουθοι! Καὶ φίλοι τοῦ Θεοῦ, κατὰ πάγια βιβλικὴ εὐαισθησία³⁷, οἱ ἀδύναμοι καὶ οἱ ἀναγκεμένοι.

Ἐπίλογος

Τὸ πρωταρχικὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι “τί προσφέρει ἡ ὁμορφιά;”, ἀλλὰ “ποιά ὁμορφιά;”. Καὶ ἡ διεγκυστίνδα δὲν εἶναι μόνο μεταξὺ ὁμορφιάς καὶ ἀσχήμιας, ἀλλὰ μεταξὺ ὁμορφιάς καὶ ὁμορφιάς. “Ὁμορφη ὁμορφιά εἶναι αὐτὴ ποὺ ἐκφράζει καὶ διακονεῖ τὴν ἀγάπη.” Ἀσχημη ὁμορφιά εἶναι αὐτὴ ποὺ γεμίζει τὸν χῶρο μὲ ὠραιότητα καὶ μεγαλεῖο, ἔτσι ὥστε στὴν πραγματικότητα νὰ μὴ χωρᾶ τίποτα καὶ κανεὶς ἄλλος. Αὐτὴ εἶναι ἡ ὁμορφιά ποὺ δύναται νὰ καταστρέψει τὴν Ἐκκλησία! Ἡ ὁμορφη ὁμορφιά εἶναι ἄλλη. Αὐτὴ ποὺ μὲ τρόπο ταπεινὸ φτιάχνει εὐρυχωρία, γίνεται οἰκοδέσποινα καὶ προσοικονομεῖ τὴν ἔσχατη ὠραιότητα, τὸν θρίαμβο τῆς φιλόξενης χαρᾶς. Ὁ βαθμὸς ποὺ θὰ πάρουμε στὶς ἐξετάσεις καλλιτεχνίας εἶναι ἐν τέλει ὁ βαθμὸς ἀνταπόκρισής μας σὲ μιὰ πρόσκληση πανηγυριοῦ. “Ἐῖσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου σου!”.

37. ΓΡΑΤΣΕΑΣ Γ., *Ἡ περὶ πτωχείας διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς*, Ἐν Ἀθήναις 1962.